

Ігор Тесленко

ФУНДУШІ ОСТРОЗЬКОЇ МИКІЛЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ XIV-XVII СТ.

Історія знає чимало прикладів, коли надзвичайно інформативні, іноді унікальні за змістом, документи, віднайдені в архівах, пізніше опубліковані і широко використані вченими у своїх працях, з часом виявлялися підробками. Є певна закономірність у тому, що більшість подібних знахідок припадає на період, коли історія тільки починала завойовувати звання академічної науки. Без критики джерела, його всебічної експертизи доволі легко було визнати звичайнісіньку підробку автентичним документом. У XIX ст. історики починають професійно підходити до роботи з джерелом: звертають увагу на палеографічні особливості оформлення актів, на їх мову і спосіб датування, філіграні паперу та ін. Тоді й виявилось, що частина документів, залучених в науковий обіг, є всього лиш фальсифікатами. До цієї категорії свого часу були зараховані фондуші Святомикільської церкви, розташованої в нижньому острозькому замку більш-менш на місці теперішньої каплиці св. Миколая¹. Нагадаю, про які документи йдеться.

По-перше, це недатований дарчий запис в Євангелії князя Данила та його дружини Василиси на землю Чепелі «ку святому Николе у Острозь». По-друге, наказ князя Василя-Костянтина Острозького бирчому Василю Боровицькому та його наступникам на уряді повернути та в майбутньому більше не збирати податків з підданих Святомикільської церкви (Остріг, 17 квітня 1592 року). Врешті, по-третє, наказ цього ж князя грим'яцьким боярам не привласнювати церковні ґрунти під зарукою в 20 кіп литовських грошів (Остріг, 10 липня 1597 року). Усі три документи, а точніше витяги з луцьких гродських книг, куди вони були вписані, виявив і опублікував ще в 1847 році історик-аматор з Острога Яким Перлштейн². З того часу зазначені акти неодноразово передруковувалися і, загалом, добре відомі дослідникам³. Сумні-

¹ Найновіше дослідження, присвячене острозькій церкві св. Миколая, підготував Тарас Вихованець, див. *Вихованець Т.* Церква Миколаївська // Острозька Академія XVI-XVII ст. Енциклопедія. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Острог, 2011. – С. 458-459; про нижній замок див. *Тесленко І.* Шляхетська нерухома власність у «нижньому» острозькому замку («пригородку») наприкінці XVI – на початку XVII ст. // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 / Ред. випуску Володимир Собчук. – Кременець, 2009. – С. 192-225.

² *Перлштейн І.* Описание города Острога // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. – Москва, 1847. – Кн.4. – С.139-140; *Його ж.* Описание города Острога. – Москва, 1847. – С.5-6.

³ *Максимович М. А.* Письма о князьях Острожских к графине А. Д. Блудовой //

ви щодо їх достовірності вперше висловили у 1880 р. такі визнані фахівці, як Вацлав Руліківський і Зигмунт Люба-Радзимінський⁴. Відтоді історики поділилися в поглядах, і якщо одні беззастережно використовували документи у своїх реконструкціях, то інші взагалі не вважали їх вартими уваги.

З'ясуємо, які аргументи на користь свого припущення (твердження) навели В. Руліківський та З. Люба-Радзимінський. Тим більше, що міркування цих поважних вчених у майбутньому були цілком прийняті їхніми послідовниками-скептиками. Отже, які маємо закиди?

На думку В. Руліківського і З. Люби-Радзимінського, вже те, що «листи» князів Острозьких вписані до актових книг через кільканадцять років після згасання самого роду, свідчить про їх підробку⁵. Проте це твердження не витримує критики. Достатньо ознайомитися зі змістом книг будь-якого гродського суду з теренів Речі Посполитої, аби побачити, що копії середньовічних манускриптів час від часу трапляються на їх сторінках і в XVII, і у XVIII століттях. Власники давніх привілеїв передавали їх з покоління в покоління, пред'являючи ці папери в судах лише за потреби. А вона могла настати і через кількасот років після смерті особи, від імені якої ці привілеї надавалися⁶. Тому, на нашу думку, лише ретельна експертиза кожного окремо взятого документа може показати, чи маємо справу з підробкою.

У читача класичної праці В. Руліківського і З. Люби-Радзимінського складається враження, ніби автори таку експертизу провели. Звернімо увагу на те, що вона стосувалася виключно «Данилового запису», тоді як два інші документи істориків не цікавили, та це й не дивно, адже в центрі їхнього дослідження була не опіка князями над православними храмами, а вкрай запутане питання походження наймогутнішого роду Русі. Запропонована авторами генеалогічна побудова заперечувала домінуючі наприкінці XIX ст. версії про походження Острозьких від турівських Ізяславичів або волинських Мономаховичів, і пропонувала доволі оригінальне припущення про те, що вони «najprawdopodobniej są... potomkami tych licznych konungów normandzkich, którzy tu przybyli jako członkowie w bocznych liniach rodu Rurykowego»⁷. Аби остаточно «поховати» гіпотезу, освячену дуже давньою (з 70-х років

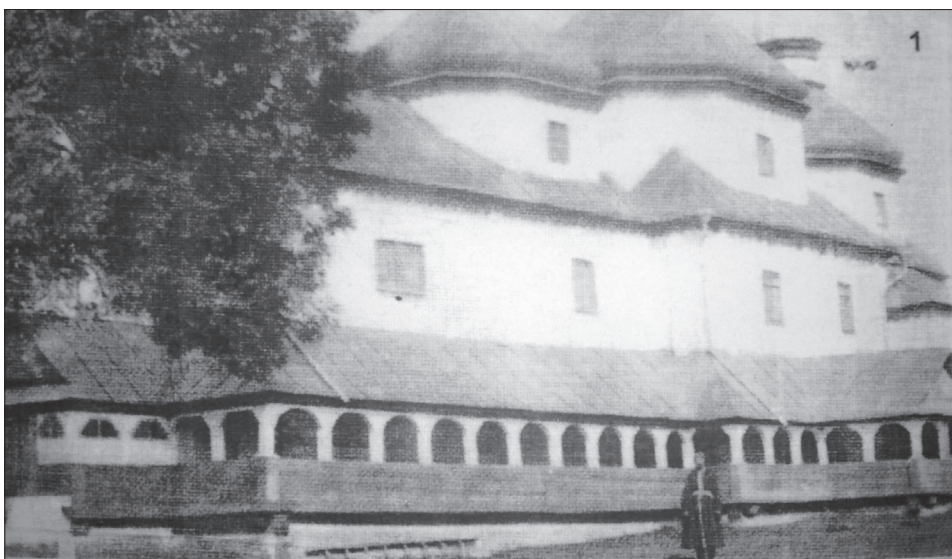
Максимович М. А. Собрание сочинений. – Киев, 1876. – Т. 1. Отдел исторический. – С. 168-169; *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta między Sanem, Wieprzem, Bugiem, Prypetią, Dnieprem, Siniuchą, Dniestrem i północnymi stokami Karpat osiedleni. – Kraków, 1880. – Т. 1. – С. 15-16; *Власьев Г. А.* Князья Острожские и Друцкие. – [Санкт-Петербург, 1911]. – С. 30; *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia / Z przedmową A. Jabłonowskiego oraz życiorysem autora przez H. Mościckiego. – Kraków, 1913. – С. 143-146.

⁴ *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – С. 14-15.

⁵ Там само. – С. 15. Всі три документи були внесені до луцьких гродських книг у 1634 році, тоді як останній представник Острозьких по мечу помер у 1620-му.

⁶ Див., наприклад, перелік т.зв. «облят»/вписів до львівських гродських і земських книг XV-XVIII ст., що нараховує близько 7500 документів, найдавніший з яких датується 1065 роком (Akta grodzkie i ziemskie. – Lwów, 1884. – Т.10).

⁷ *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – С. 14.

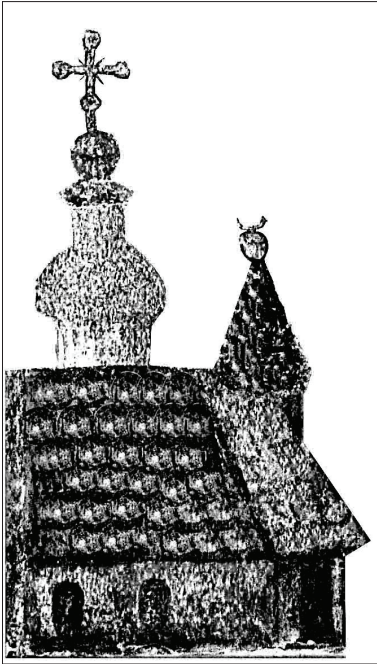

Церква святого Миколая (?) в Острозі. Фото XIX ст.

XVI ст.) традицією⁸, В. Руліковський і З. Люба-Радзимінський поставили за мету довести, що князь Данило якщо взагалі посідав Остріг, то вже точно не на дідичних правах. Так само і його син Федір не успадкував маєтки від батька, а отримав дідицтво як вислугу тільки в 1386 р. від короля Ягайла. В іншому випадку, якби дослідникам не вдалося б підтвердити зазначені тези, логічно напрошувалося припущення про тримання Острога князем Данилом вже в першій половині – середині XIV ст., а отже, не можна було беззастережно відкидати традиційну генеалогічну легенду. Таким чином, під підозру авторів не випадково потрапили саме ті листи і привілеї, в яких Остріг згаданий як повноправна власність родоначальника фамілії та його сина (зокрема, і фондуш острозької Микільської церкви). Сам фондуш – єдиний відомий нам запис, виданий за наказом князя Данила – який міг бути справжньою знахідкою для дослідників генеалогії, виявився дуже малоінформативним і аж ніяк не міг задовільнити допитливість В. Руліковського і З. Люби-Радзимінського. Окрім імені Данилової дружини, у ньому вони не знайшли фактично нічого цікавого – ані княжого по батькові, ані дати, ані свідків. Саме це розчарування, як видається, в підсумку також вплинуло на маркування авторами усіх трьох записів як фальсифікатів. А як формальні підстави зарахувати їх до цієї категорії були названі: відсутність у Даниловому фондуші дати і переліку свідків, а також «інші невідповідності»⁹.

⁸ *Соболев Л.* Генеалогическая легенда рода князей Острожских // *Славяноведение.* – № 2. – С. 32-34.

⁹ *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – S. 15.

*Микільська церква.
Фрагмент із аналоя
XVII-XVIII ст.*

Що стосується зауваження про **відсутність дати** у першому з перерахованих документів, то станом на 1870-ті роки, коли була написана праця В. Руліковського та З. Люби-Радзимінського, історики ще не мали в розпорядженні достатньої для порівняння кількості грамот (у тому числі оригіналів) XIV століття. На сьогодні ми можемо скористатися публікаціями Володимира Розова, Марії Пешак та Олега Купчинського, аби переконатися у тому, що далеко не всі тогочасні документи, а особливо т.зв. вкладні записи в Євангелії, мали датування. Причому його брак зовсім не свідчить про те, що документ сфальшований¹⁰.

На відміну від фундушів, писаних на окремому листі пергаменту, тут не зустрінемо і **переліку свідків**, що теж не має викликати підозр, адже наявність свідків передбачала прикладання ними до запису своїх печаток. В описану добу листи засвідчувалися переважно великими т.зв. «підвісними» печатками, які розміщувалися на

досить товстих шнурах, що у нашому конкретному випадку (запис в Євангелії) було неможливо. Та навіть коли не зважати на наведений аргумент, слід пам'ятати: князь Данило, як власник Острозького маєтку (якщо він ним був), користувався виключним правом самостійно й без свідків вирішувати внутрішньоорганізаційні питання в межах своїх володінь. До його і тільки його компетенції належало право надавати ті чи інші землі в тримання настоятелям церкви св. Миколи, патроном якої він був. Цей акт не потребував додаткового засвідчення.

Врешті, останнім аргументом є неокреслені детальніше **«інші невідповідності»**, під якими слід розуміти, очевидно, спрощений формуляр вкладного запису, брак печатки і підписів подружжя Острозьких і мовні невідповідності. Перші три гіпотетичні закиди сприймалися б серйозно, якби йшлося про документ другої половини XVI – XVII століть. Проте якщо перед нами значно давніший фундуш, то виглядати він мав як коротенький, позбавле-

¹⁰ Розов В. Українські грамоти. – Київ, 1928. – Т. 1 [XIV в. і перша половина XV в.]; Грамоти XIV ст. / Упор. М. М. Пешак. – Київ, 1974; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004.

ний більшості обов'язкових у майбутньому клаузул запис¹¹, підписи в ньому ще не ставили¹², а печатки просто не було де привісити (див. вище). За таких обставин єдиною серйозною причиною засумніватися в автентичності надання могла б стати мова документа, модернізована за рахунок лексики пізнішого або іншомовного походження¹³, а також непритаманної для XIV ст. орфографії. При всій повазі до В. Руліковського та З. Люби-Радзимінського, здійснити відповідну експертизу вони просто не могли. Не тільки через те, що були мало обізнаними з правилами мовознавчого аналізу. А хоча би вже тому, що оригінал «Данилового фундуша» просто не зберігся¹⁴. Відтак, усі підозрілі слова і звороти могли потрапити до нього внаслідок практики неодноразового переписування. Аби переконатися в тому, що переписували цей і два інші акти чимало разів, достатньо пригадати, якими копіями ми зараз користуємося.

Отже, 13 травня 1634 року настоятель Микільської церкви Іван Криловський пред'явив згадані фундуші (оригінали) в Луцькому гродському суді, після чого всі вони були внесені до місцевих актових книг (**перше** переписування). Священик, звісно, був зацікавлений у тому, аби отримати їх засвідчені виписи (**друге** переписування, вже з копії). Відомо, що через кілька десятиліть (17 грудня 1692 року) один з документів¹⁵ був «облятований» до книг острозького магістрату, причому на міському уряді пред'явили не оригінал, якого, очевидно, вже не було в церковному архіві, а випис з луцьких гродських книг¹⁶ (**третє** переписування; на цій стадії документ був

¹¹ Для прикладу, див. вкладні записи на Євангеліях XIV ст. в публікаціях Володимира Розова і Марії Пешак: *Розов В.* Українські грамоти. – С. 8-9, 21-22, 32-33; *Грамоти XIV ст.* – С. 137, 139.

¹² Практика додаткового засвідчення автентичності документа підписом особи, від імені якої він видавався, з'являється у Великому князівстві Литовському лише на початку XVI століття. Першим господарем, що почав скріплювати акти у такий спосіб, був Сигизмунд I Старий (1516). З 1520-х років підпис фігурував у більшості латинських привілеїв, виданих у канцелярії великого князя, а також у його листах-данинах і орендних записах, див. *Груша А.І.* Канцелярія Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. – Мінск, 2006. – С. 123-124. Листи і розпорядження кн. Острозьких вперше починають завірятися підписом з початку 1530-х років. Великий литовський гетьман Костянтин Іванович скріплював свої документи ще тільки печаткою, а його сини Ілля (з 1533) і Костянтин (з 1541) – вже й підписом.

¹³ І справді, навіть одного погляду на документ вистачає для того, аби побачити дивні як на XIV ст. полонізми «придалисьмы» та «если бы хто мял», згадку якогось «уезда» і т.д.

¹⁴ *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S.81, 142-143. Автор припускає, що Євангеліє, до якого був вписаний акт, згоріло під час пожежі, що вщент знищила Микільську церкву в жовтні 1703 року.

¹⁵ Йдеться про наказ В.-К. Острозького острозькому бирчому Василю Боровицькому, аби повернув усі податки, зібрані з підданих микільської церкви (Острів. 17. IV. 1592), див. *Rulikowski W., Radzimiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – S. 15; *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 145; в публікації Якіма Перлштейна посилання на острозькі міські книги немає, але цілком очевидно, він користувався тими ж виписами, що і Леон Божаволя-Романовський.

¹⁶ В Острозькому магістраті міг бути пред'явлений випис з луцьких гродських книг,

транслітерованій латиницею). Цілком вірогідно, що й інші два документи у вигляді таких же виписів одночасно потрапили до магістратських книг. Далі особа, яка їх пред'явила, заплатила за виготовлення засвідчених копій з міських книг (**четверте** переписування). Власне, ці копії фондушів з луцьких і острозьких книг вже у ХІХ ст. віднайшли місцеві краєзнавці Яким Перлштейн та Леон Божаволя-Романовський. Перший з них скопіював документи кирилицею, а другий – латиницею (**п'яте** переписування). Я. Перлштейн опублікував їх у 1847 р., а Л. Божаволя-Романовський поділився знахідкою з В. Руліковським та З. Любою-Радзими́нським, які видали акти у 1880 р. (помилки набірників також слід враховувати, а тому маємо справу, по суті, з **шостим** копіюванням). Як впливає з публікацій, їх автори, а тим більше писарі і підписки волинських судових установ ХVІІ ст., особливо не переймалися достеменним відтворенням (літера в літеру і знак у знак) оригінального тексту документа, тому можемо з певністю стверджувати, що на кожній наступній стадії переписування тексти фондушів поступово втрачали свій початковий вигляд.

За таких умов, коли на руках недосконалі копії, а першоджерела безповоротно втрачені, залишається лише одне – перевірити, чи не збереглася до наших днів луцька гродська книга за 1634 рік, до якої начебто були внесені копії фондушів князів Острозьких, причому за взірці мали слугувати оригінали цих документів. Якщо ми знайдемо цю книгу, тоді зможемо перевірити, чи справді в ній є зазначені документи, і якщо вони такі є, матимемо в розпорядженні документи, найбільш наближені до втрачених оригіналів.

На щастя, в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві зберігаються одразу чотири луцькі гродські книги за 1634 рік, з них дві «записові» та по одній «поточної» і «декретової» серій. Нас цікавитимуть «записові» книги, до яких традиційно вносилися копії актів купівлі-продажу, угоди оренди і застави, заповіти, королівські універсали, інвентарі, дільчі акти, документи інших видів. Фондуші острозької Святомикільської церкви, як ми знаємо, були пред'явлені отцем Криловським у травні, а відтак, нас цікавитиме луцька гродська книга за перше півріччя 1634 р. (Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 192). І справді, в ній знаходимо всі три документи. Дивно, що ніхто з наших попередників і сучасних дослідників історії Острога і князів Острозьких досі не звернув увагу на це джерело, задовольняючись застарілими публікаціями ХІХ – початку ХХ століть. Між тим, детальне вивчення книги приводить нас до двох важливих висновків: по-перше, віднайдені тексти «листів» князів Острозьких в окремих місцях суттєво відрізняється від опублікованих і, по-друге, виявляється, що святомикільський настоятель пред'явив на уряді не три, а чотири (!) документи, причому

зроблений як 13 травня 1634 року (тобто одразу в день перебування на уряді о. Івана Криловського), так і пізніше, за кілька (кільканадцять, кількадесят) років по тому, коли в місцевого настоятеля виникла потреба в засвідченій копії.

останній з них до цього часу залишався невідомим широкому колу дослідників. Усі чотири акти з різночитаннями подаємо в додатках, а тут розглянемо формуляр, проаналізуємо зміст документів і, виходячи з результатів, спробуємо встановити, чи не є вони фальсифікатами початку XVII століття.

* * *

І. Надання острозькій Святомикільській церкві ґрунту Чепелі від князя Данила Острозького, його дружини Василиси та дітей [Б. м., б. д.].

1.1. *Інституляція* – «Се га, княз Данилей, и з кнегинею своєю Василисою, и з дѣтми нашими». *Клаузула інституляції не викликає застережень і, в цілому, є характерною для грамот XIV століття*¹⁷. Данило Острозький згадується в джерелах у 1340-1360-х роках. Про те, що його дружиною була княгиня Василиса, жодних інших прямих свідчень, окрім цього вкладного запису, немає. Опосередковано на їхній шлюбний зв'язок вперше вказав на підставі аналізу пом'яників Києво-Печерського, Дерманського та Дубенського монастирів Михайло Максимович; із сучасних дослідників його думку поділяє Леонтій Войтович¹⁸. Останній зараховує до дітей цього подружжя князів Юрія-Андрія, Михайла, Дмитра, Івана, Федора та Олександра-Олексія і ще двох дочок Анастасію Глинську та Н Кобринську¹⁹.

1.2. *Диспозиція* – «Придали єсмо землю на имя Чепелѣ уездом и в ѡбрубе ку святому Николе у Острозѣ в парканехъ, со всѣмъ тымъ, какъ ся таа земля в себе маст, вѣчно и непорушно. Не маєм ся въ тую землю вступати, ни дѣти, и ни потомки наши. Мають тую землю тои церкви попы держати и з неи мають собѣ всякий пожитокъ мѣти, а за нас Бога Милостивого просити и роды наши поминати». *В диспозиції заслуговують на увагу кілька місць. Перше з них – згадка про розташування церкви «в парканехъ», під якими, очевидно, слід розуміти прототип нижнього острозького замку. В усіх відомих документах ранньомодерної доби храм чітко локалізується саме в його межах. Ліс під назвою «Чепелі», за спосередженнями Станіслава Кардашевича, ще в другій половині XIX ст. розташовувався поблизу села Плоска (нині Острозького р-ну Рівненської обл.)²⁰. Давній пом'яник Острозької Микілької церкви, до якого могли бути вписані роди Данила і Василиси, не зберігся і про його існування нічого невідомо. Вжиті у тексті словосполучення «земля... уездом»²¹ и в ѡбрубе» аж ніяк не свідчить про пізнє походження фундуша; в XIV-*

¹⁷ Подібні приклади інституляції див. Розов В. Українські грамоти. – С. 3, 22, 28, 30, 31, 33, 45, 56 та ін.; Грамоти XIV ст. – С. 27, 38, 46 та ін.; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства... – С.138.

¹⁸ Максимович М. Письма о князях Острожских... – С. 166-167; Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 512.

¹⁹ Войтович Л. Княжа доба на Русі. – С. 513.

²⁰ Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S.142.

²¹ Можливо, перед цим словом писар або переписувач пропустив прийменник «с»: «на имя Чепелѣ [сѣ] уездом», порівн. Розов В. Українські грамоти. – С. 12.

XV ст. слово «уезд» означало «право вільного вступу до лісів і вод», а землі, які знаходилися «в обрубє», – це землі «в їх межах»²².

1.3. Санкція – «А если бы хто мѣл той землі кривду чинити, мы маємъ и потомки наши ѿд того боронити. А хто бы мѣлъ тежъ тую землю ѿд Божое Церкви ѿтыймовати, тот маєт перед Милостивимъ Богом на Страшном судѣ з нами ся розсудити». Апеляція в клаузулах диспозиції і санкції до «Милостивого Бога» виглядає дивно як на текст XIV ст., і може свідчити про його пізнє походження*.

1.4. Датація (місце і час появи документа) відсутня, але, як ми вже зазначали, це ще не свідчить про фальшування фундуша, оскільки більшість тогочасних вкладних записів цієї клаузули не містять. Виходячи з сучасних відомостей про те, що Данило Острозький помер між 1366 і 1370 роками²³, можна припускати, що якщо перед нами автентичний фундуш, його слід датувати періодом між 1340²⁴ та 1370 роками.

1.5. Субскрипція (підписи) відсутня, що також характерно для актів цього періоду.

Незважаючи на те, що ані підписів, ані печаток у вкладному записі немає, ще на початку XVII ст. він сприймався як документ, що має юридичну силу. На це вказує сам факт внесення фундуша до луцької гродської книги, а також цікавий параграф-застереження в дільчому акті між братами Янушем і Олександром Острозькими 1603 року. Згідно з ним, спадкоємці князя Василя-Костянтина мали залишити настоятелів православних церков при їхніх давніх правах: «iesli ci duchowni prawa ukażą bądź przywileie albo zapisy, bądź w Ewangeliy, zdawna opisane podług danwego zwyczaiu ziemi Kiiowskiey u Wołynskiey, тату ie zachować ані ich odeutowас»²⁵.

II. Наказ кн. Василя-Костянтина Острозького бирчому Василю Боровицькому та його наступникам на уряді повернути та в майбутньому більше не збирати податків з підданих Святомикільської церкви [Остріг, 17 квітня 1592 року].

2.1. Інституція – «Костеньтинъ кнежа Острозское, воєвода киевський, etc.». На час написання наказу князь обіймав уряди київського воєводи (1559-1608), маршалка Волинської землі (1550-1608) та володимирського старости (1550-1579, 1588-1603). Клаузула інституції в листах, написа-

²² Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький; укл. І.М. Керницький та ін. – Київ, 1978. – С. 71, 466; Розов В. Українські грамоти. – С. 12.

* Дякую Наталі Яковенко за те, що звернула мою увагу на цей фрагмент під час обговорення доповіді про микільські фундуші, виголошеної на семінарі, що діє при Товаристві дослідників Центрально-Східної Європи.

²³ Войтович Л. Княжа доба на Русі. – С. 512.

²⁴ На думку Леонтія Войтовича, князь Данило володів Острогом вже у 1340 році, див. Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 360.

²⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. 8, спр. 230, арк. 60 зв.

них у канцелярії Острозького, традиційно обіймала всі перераховані уряди, проте іноді траплялися винятки (скорочена титулатура в деяких розпорядженнях, адресованих власним слугам і підданим)²⁶.

2.2. *Інскрипція* – «Бирчѣму платовѣ имена нашего Острозского Василю Боровицкому и напотом будучим бирчимъ нашим ѿстрозскимъ». Княжий бирчий, як і бирчі у Великому князівстві Литовському доунійної доби, завідував збором податків до скарбниці свого пана з підданих певного повіту/маєткового комплексу (у цьому випадку – Острозької волості). Припускаємо, що цей уряд не був пожиттєвим. Тут маємо унікальну згадку, оскільки імена інших бирчих у володіннях кн. Острозьких невідомі. Василь Павлович Боровицький належав до роду, з середини XVI ст. осілого в Острозькій волості. Із 1570-х років згадується як слуга князя Василя-Костянтина, після смерті якого продовжував служити його синові князю Янушу. У 1595 р. фігурує в джерелах як острозький підстароста (намісник старости Ждана Боровицького)²⁷.

2.3. *Нарація* – «Жаловал намѣ свешъченикъ николский ѿтець Сава, ижъ дей вы с тых людей его, которые до тоѣ церкви святаго Николы ѿдѣ славное памяти продковъ нашихъ сут придани, платы на насъ вытегаѣте и тепер, дей, пограбили есте ихъ заплаты, которихъ ѿни намѣ давати не повинъни, ѿкром свешъченнику святаго Николы». Священник Сава, як настоятель острозької Святомикільської церкви, згадується тільки в цьому документі. Які саме піддані були надані пращурами Острозького на цей храм – невідомо. У 1542 р. до церкви було приписане село Плоска (нині не існує, розташовувалося поблизу с. Мала Боровиця Острозької волості, нині Білогірського р-ну Хмельницької обл.), але вже на початку 1570-х воно перебувало серед володінь, що «прислухали» до острозького Богоявленського собору²⁸.

2.4. *Диспозиція* – «Прото росъказуемо, абыс тот грабежъ имъ вернул и черезъ тоѣ, ѣко ты самъ, такъ и напотомъ будучие бирчие наши, жадныхъ платовъ або подачокъ ѣкихъ з нихъ на насъ не вытегали, и во всемъ к нимъ ведле надана продковъ нашихъ и водлугъ листовъ нашихъ, спокойне заховали и инакъ того чинити не домышляли се, конечъне, бо мы не толко в чомъ преѿбижати церковные надана, але есте примножати винни есмы». Які саме «наши листы» мають на увазі – незрозуміло. З цього фрагменту

---

²⁶ Наведемо приклади скороченої титулатури князя з листів за 1591-1592 рр.: розпорядження, датовані 8 березня, 20 квітня та 18 грудня 1592 року в клаузулі інтитуляції включають два з трьох урядів («київський воєвода, маршалок Волинської землі»), а наказ від 21 березня 1591 року – лише один уряд («київський воєвода»), див. ІР НБУВ. – Ф. 2, спр. 22617; Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАК України). – Ф. 2092, оп. 1, спр. 1, арк. 1; Архів Юго-Западной России (далі Архів ЮЗР). – Киев, 1883. – Ч. 1, т. 6. – С. 93; Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków (далі АРК АС). – Тека rzymska XVIII a. – № 6. – S. 37.

²⁷ Тесленко І. Шляхетська нерухома власність... – С. 202-203.

²⁸ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упор. В. Атаманенко. – Київ, Острог, Нью Йорк, 2004. – С. 36, 43.

впливає, що в Луцькому городському суді були пред'явлені не всі церковні права; можливо, деякі з них до 1634 р. вже були втрачені.

2.5. Датація – «Писань в Острогу месеца априла семнадцетого дня року тисеча пьатсот девьтдесят второго». Новий 1592 рік зустрівши на Волині, Острозький у лютому ненадовго завітав до Турова, аби побачитися із зятем, віленським воєводою Криштофом Радзивилом «Перуном». На початку березня бачимо його у Звягелі, 4 квітня – у Степані, а 18 числа того ж місяця – вже в Дубні²⁹. Таким чином, князь Василь-Костянтин теоретично міг перебувати 17 квітня в столиці своїх володінь.

2.6. Субскрипція – «Власною рукою». Один зі звичних підписів князя.

III. Наказ кн. Василя-Костянтина Острозького grim'яцьким боярам не привласнювати церковні ґрунти під зарукою в 20 кіп литовських грошів [Остріг, 10 липня 1597 року].

3.1. Інституляція – «Костеньтинь кнежа Острозкое, воєвода киевский, etc.». Див. коментар до попереднього документа.

3.2. Інскрипція – «Бояром нашим гримачисским Симону, Клименътию, Семену Грыбомъ». З трьох згаданих у цьому переліку осіб двоє – Симон і Климентій Гриби – згадуються в джерелах другої половини XVI ст. як бояри князя Василя-Костянтина, що на ленному праві посідали село Grim'яче Острозької волості (нині Грем'яче Острозького р-ну Рівненської обл.)³⁰.

3.3. Нарація – «Ускаржал се перед нами на вас презвитер нашъ острозкий отец Деманъ николинский, иж дей вы, на кгрунтъ церковный кгвалтом наежджаючи, орете и сѣете, не доложивши се, ани уєднавши его». Згаданий в нарації микільський священник Дем'ян (в усіх відомих публікаціях цього документа помилково названий Данилом) – це, найімовірніше, Дем'ян Наливайко³¹. Хоча в документі не названо, де саме лежав церковний ґрунт, що став об'єктом нападу Грибів, зрозуміло, що йдеться про згадану в фундуші Данила і Василиси Острозьких землю Чепелі. Остання, за свідченнями С. Кардашевича (див. вище), знаходилася поблизу села Плоска, що в XVI ст. належала панам Словицьким і була розташована на самому кордоні з Ост-

²⁹ Архив Санкт-Петербургского отделения Института истории Российской Академии Наук. – Западно-европейская секция. – Ф. 11. Польша. – Кар.487. – Спр.1. – Арк.1; Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu. – Sygn.74. – № 40; Александрович В. Инвентар Степанського Михайлівського монастиря 1627 року // Український археографічний щорічник. – Київ, 2006. – Вип.10/11. – С.439; Архив ЮЗР. – С.90.

³⁰ Тесленко І. Хто є хто в імперії «старого» князя. «Острозька шляхта» // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2008. – Вип.8. – С.131.

³¹ Наше припущення підкріплюють дані Станіслава Кардашевича. В рукописі його монографії, що зберігається нині у Вроцлаві, Ярослав Ісаєвич знайшов неопублікований фрагмент, в якому згадується, що Дем'ян Наливайко, «залишаючись членом Острозької академії, виконував обов'язки пароха Миколаївської церкви в Острозі». На жаль, С. Кардашевич не посилається на джерело своєї інформації, див.: Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С.103.

розькою волостю, поруч із селом Грим'яче бояр Грибів. Отже, Чепелі – це ґрунт у межах Острозчини десь більш-менш посередині між селами Пlosка та Грим'яче.

3.4. Диспозиція – «Прото конечне розказуємо вам, абыс его за тои нагаздъ поеднали, ѿ што повторе и потрете конечне розказуючы вам, абысте ся юж того другий раз не важили, але и ѿшем, аж его уеднавши, тожь допюро ѿратъ и сѣят, чоґо иначей абысте не чинили». *Клаузула диспозиції не викликає застережень.*

3.5. Санкція – «а болшей южь ѿд того часу абысте се того не важили под зарукою на нас двадцати копъ литовских грошей без ѿпусту». *Клаузула санкції не викликає застережень.*

3.6. Датація – «Писанъ у в Острозѣ, року деветдесат сегомо месеца июла десатого дня». *З великою мірою вірогідності можна припускати, що князь Василь-Костянтин 10 липня 1597 року таки був в Острозі. Після відвідин у другій половині червня Коронного Трибуналу в Любліні³², Острозький за кілька тижнів вже перебував на Волині. Наступного дня після аналізованого наказу він точно був в Острозі, про що свідчить датація його надання смолдирівського вїтївства Єрониму Черкасу³³.*

3.7. Субскрипція – «Власною рукою». *Див. коментар до попереднього документа.*

IV. Підтвердження кн. Василем-Костянтиним Острозьким листа, що згорів під час пожежі, за яким острозькі міщани із Зарванської вулиці отримали право раз на рік у день св. Миколи «Весняного» ситити канон, причому весь віск повинен передаватися настоятелю Святомикільської церкви [Остріг, 28 квітня 1607 року].

4.1. Інституція – «Костеньтин кнежа Острозкоє, воевода кїєвський, etc.». *Див. коментар до другого документа.*

4.2. Інскрипція – «Старосте, войту, арендзаром и яким колвекъ урядникомъ, в замку и в месте нашом Острозком тепер и напотомъ будучимъ». *Остріг кінця XVI – початку XVII ст. поділявся на дві юрисдикції: замкову (яку очолював князівський староста) і міську (очолювану вїттом). Острозьким старостою станом на 1607 рік був Прокіп Павлович, а вїттом – Стефан Грабович. Імен орендарів (зазвичай, двоє-трое осіб) встановити не вдалося, але ними в цей період традиційно були заможні острозькі євреї.*

4.3. Нарація – «Ўзаймуємо, ижъ подданыє наши месчане ѿстрозкіє зарванъцы, стративъши листъ перший в припадку такъ рокъ ѿгневим, который листъ мели на канонъ до святого Николы, просили нас, абыхмы им то повторым теперешньим листомъ ѿдновили и утвердили». *«Зарванці» –*

³² Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Санкт-Петербург, 1901. – С. 312-313.

³³ ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 146 зв.

жителі Зарванської вулиці, розташованої в північній частині Острога між Красною горою та Зарванською, або Татарською брамою³⁴. Відомостей про пожежу, яка охопила Остріг у 1606-му або в попередні роки, віднайти не вдалося, так само, як і «перший лист» на сичення канону. Канон – це мед і пиво, зварені напередодні великих церковних свят (право ситити, тобто варити ці напої і вільно продавати їх, надавалося власником міста)³⁵.

4.4. *Диспозиція* – «Теды, слушьност прозбы ихъ бачачи, позвалами им того и вам росказуемо, абысте не боронили и жадное повинности од нихъ не вытегали, кгда раз толко в року кажьдымъ на празникъ святого Николы вернего тотъ канонъ звыкльый сытити будутъ, од которого увес воскъ до церкви, в замокъ, святого Николы оддавати маютъ». *Згаданий у диспозиції «празник» відзначався 9 травня з нагоди перенесення мощей святого Миколая з міста Мир в Малій Азії до міста Барі на Апеннінському півострові. Віск «зарванці» повинні були віддавати «до церкви, в замокъ, святого Николы», тобто до замкової церкви святого Миколая.*

4.5. *Датація* – «Писанъ в Острогу, року шестдесят сегого месеца априла двадцат ѿсмого дня». *Представлені дата і місце видання документа одразу викликають серйозні підстави засумніватися в його автентичності. Річ у тім, що в квітні 1567 року Василь-Костянтин Острозький не те, що не був в Острозі, він просто не міг у ньому бути! Князь навряд чи проїжджав через це місто – одне з володінь свого запеклого ворога сєрадзького воєводи Ольбрахта Ласького, ще більш неймовірним виглядає його намір видавати розпорядження, що стосувалися життя острозьких міщан, за сім років до того, як вони стали його підданими³⁶. Зрештою, дуже добре відомо, що Острозький робив наприкінці квітня 1567 року: у цей час він разом з дружиною перебував у Тарнові, готуючись до поховання свого шурина Яна-Криштофа Тарновського³⁷. Помилки тут бути не може: безвиїзне «тарновське відрядження» князя тривало більше, ніж півроку, до кінця жовтня³⁸.*

Виходить, перед нами грубий фальсифікат? У таких випадках поспішати з висновками не варто, тим більше, що зміст документа не являє собою чогось надзвичайного, а його формуляр цілком відповідає листам, що виходили з канцелярії Острозького наприкінці XVI – на початку XVII століть. Аналіз князівських розпоряджень цього періоду дозволяє нам стверджувати, що запис «року шістдесят сьогого» слід тлумачити як «року шіст-

³⁴ Описи Острожчини. – С. 75. Дякую Тарасу Вихованцю за допомогу з локалізацією Зарванської вулиці.

³⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 6. – С. 502-504.

³⁶ Детальніше про те, як В.-К. Острозькому вдалося заволодіти родовим гніздом, див. мою статтю: *Тесленко І. Боротьба за Острог: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії.* – Київ, 2003. – Вип.3. – С.99-120.

³⁷ *Mosbach A. Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincyi Szląskiej.* – Ostrów, 1860. – S.70.

³⁸ *Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski.* – Toruń, 1997. – S.51-53.

сот сьомого». І тут не обов'язково маємо справу з опискою; на початку нового сторіччя чимало листів князя Василя-Костянтина мали скорочене датування. Зокрема, два «привілеї» білогородському війту Яну і його синові також Яну Пакошевським, датовані 67-м роком³⁹! Те, що йдеться саме про 1607 рік, не викликає сумнівів, адже в привілеї Пакошевському-батьку князь зазначає, що нині підтверджує свої ж попередні листи, видані 28 березня 1598 р. та 16 серпня 1593 р.⁴⁰

Тому, на нашу думку, аналізоване «право» острозьких зарванців і святомикільського священника також слід віднести до 1607 року. Чи перебував Острозький у квітні 1607 року в центрі своїх володінь? Поза сумнівом. Від осені 1606 року, коли князя остаточно звалили з ніг тяжкі хвороби, і до самої смерті він взагалі не виїжджав за межі родового гнізда.

4.6. Санкція (дописана начебто власноручно князем) – «Под зарукою копь десети на замок нашъ, без ѿдпусту». Клаузула санкції викликає деякі застереження. Як впливає з неї, у випадку порушення наказу замковими або міськими урядниками штраф мав бути сплачений не до князівської скарбниці, а «на замок», тобто на утримання замкового уряду (до складу якого могли входити самі порушники).

4.7. Субскрипція – «Власною рукою». Див. коментар до другого документа.

Підсумовуючи наш аналіз, доходимо кількох висновків. По-перше, структура формуляра в усіх чотирьох документах відповідає періоду, в який вони начебто писалися (чи то XIV, кінець XVI чи початок XVII століття). По-друге, зміст документів місцями викликає зауваження, але серйозних невідповідностей, грубих і явних «проколів» які б свідчили про фальшування записів, виявити не вдалося. По-третє, мова документів (зокрема, першого фондуша) не виглядає модернізованим варіантом діловодної української другої чверті XVII ст. Врешті, по-четверте, остаточний висновок у цій експертизі неможливий без аналізу оригіналів, які, на жаль, не збереглися (або досі не віднайдені).

* * *

Розкривши зміст фондушів, ми не можемо оминати увагою важливого питання про причини, які спонукали острозького священника вписати їх до актової книги Луцького гродського суду. З одного боку, Остріг лежав у Луцькому повіті Волинського воєводства, і достатньо багато документів, які так чи інакше стосувалися цього міста, можна побачити на сторінках луцьких гродських книг. Разом з тим тогочасний Остріг був приватним маєтком,

---

³⁹ APK AS. – Rękopis 55. – S. 58-60.

⁴⁰ Там само. – S. 59.

у центрі якого велися свої актові книги. Якщо отець Криловський піклувався лише про те, аби перестраховатися і у випадку пожежі – явища регулярного для ранньомодерного «зрубного» Острога – все-таки мати на руках бодай копії давніх фундушів, йому достатньо було вписати їх до острозьких замкових (оскільки церква знаходилася на території нижнього замку) і, при великому бажанні, ще й острозьких міських книг. За логікою, священник мав вчинити саме так, і цього би вистачало, аби ні про що більше не переживати. Виходить, настоятелю храму св. Миколая простого внесення фундушів до місцевих книг було недостатньо. Передбачити, що за кільканадцять років замок і місто будуть щент зруйновані і самі терени, де колись був Остріг, перетворяться на безлюдну пустку, він, звісно, не міг. А тому, як нам видається, потрібно шукати інші причини.

Ключ до їх розуміння дає діловодний протокол, що передує тексту першого з чотирьох фундушів. Відповідно до нього, отець Криловський пред'явив свої документи «при протестації для невчасного подання справи нижєи мєнованє, до актє тутошних занєсєнои»⁴¹. Таким чином, священник не просто доставив документи на уряд, він ще й висловив якусь «протестацію», тобто скаргу. Але де її шукати? В опрацьованій нами справі ніяких протестацій отця Криловського немає. Вище ми вже згадували про те, що за 1634 рік збереглося одразу чотири луцькі гродські книги, дві з яких – «записові» і ще по одній «декретової» та «поточної» серій. Скарги, різного роду заяви, свідчення заносилися до «поточних» книг. Перевірка такої книги за 1634 р. принесла очікуваний результат: того ж дня, коли святомикільський отець поклав на уряді фундуші, він зробив важливу заяву, з якої випливає, що після запровадження церковної унії (1596) та вигасання роду князів Острозьких (1620), від яких «~~о~~ фундаце и наданя церкве острозьские взяли и оборону свою мєвали», *місцеві священники* (не тільки він один!) стали зазнавати якихось утисків від неназваних «розных особ»⁴².

Картина починає потрохи вимальовуватися: нам стає зрозуміло, що причиною поїздки Івана Криловського аж до Луцька стало побоювання втратити церковні землі, на які є давні надання, і на які хтось безпідставно зазіхає. Можливо також, що ці землі уже відібрані невідомими особами. Священник хоче добитися справедливості, довести, що дії «розных особ» є протиправними, але робить він це у доволі дивний спосіб, що порушував усталену схему з'ясування такого роду питань. Подібні майнові суперечки вирішувалися за одним із двох сценаріїв.

Сценарій перший: порушниками святого спокою є жителі Острога, піддані або слуги власника маєтку. В такому випадку священник має звернутися для початку до острозького замкового (або міського) уряду, позиваю-

⁴¹ ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 136 зв.

⁴² Там само. – Спр. 193, арк. 138-138 зв.

чи до нього своїх кривдників. Якщо не вдасться добитися справедливості в суді, існує вища апеляційна інстанція – власник маєтку. Саме від князя Василя-Костянтина Острозького, як власника міста, свого часу небезпідставно очікували позитивного вироку згадані вище святомикільські отці Сава та Дем'ян (див. додаток, документи № 2 та 3).

Сценарій другий: кривдниками о. Івана Криловського є шляхта або піддані з сусідніх маєтків і, взагалі, будь-яка особа, що не пов'язана клієнтарно-патрональними узами з дідами Острога. В такому випадку володар Острога від свого імені і від імені настоятеля Святомикільської церкви має позвати кривдників до Луцького гродського суду. Особисто від себе позивати опонента священик не може, адже церковна земля – це не його власність, а частина Острожчини, яка передається йому та наступним священикам лише в тримання.

Суто з логічних міркувань, можна припустити, що вирішення конфлікту мало відбутися за другим сценарієм, бо в іншому випадку отцю Криловському не потрібно було б їхати зі скаргою до Луцька. Щоправда, насторожує те, що до Луцька він приїхав сам, без свого покровителя чи хоча би його представника-адвоката. І що також дуже дивно – ніяких видимих наслідків (наприклад, покладання позовів, урядового засвідчення заподіяних збитків) дії священика не мали.

Відтак, перед нами цікавий і водночас заплутаний випадок: потенційний позивач через свою «протестацію» та пред'явлені на уряді фондуші дає зрозуміти «розним особам», що готовий з ними судитися, але правових підстав для того, щоб самостійно позивати кривдників, він не має. З усього випливає, що сам власник Острога не підтримував ініціативи свого «підопічного», а тому не виключено, що він та його слуги і були тими порушниками, чийх імен так і не наважився оголосити в суді ображений священик. Це доволі несподіване припущення має серйозні аргументи, що говорять на його користь. Для того, аби їх висловити, потрібно бодай коротко зупинитися на становищі, в якому перебувало православне духовенство Острога і Острожчини напередодні 1634 року.

Церковна унія, проголошена спочатку в Римі (1595), а потім і в Бересті (1596), до кінця життя В.-К. Острозького так і не була поширена в його маєтках. Як і кожен шляхтич-землевласник, князь мав безумовне право подавання священиків до парафій та настоятелів до монастирів, а тому безпосередньо впливав на те, духовенство якої конфесії вестиме пастирську діяльність у його володіннях⁴³. Щоправда, запропоновану («подану») князем кандидатуру ще мав схвалити єпископ, але і після 1596 р. особливих проблем із цим не виникало, поки жили прихильні до Острозького львівський єпископ Гedeон

---

⁴³ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 201.

Балабан († 1607) та белградський митрополит Лука Сербин († 1617), які не прийняли унії. Звісно, жодних гарантій того, що ситуація не зміниться після смерті князя Василя-Костянтина, не було, а тому володар Острога вирішив завчасно попідкуватися про те, аби наступники не надумали порушити встановлений за його життя порядок. У 1603 р. сини князя з батькового благословіння поділили спадкові добра і зобов'язалися від свого імені та від імені нащадків подавати «do katolickich kościołów katolickie kapłany, a do cerkiew greckiey religii *duchowne zwierzchności patriarchy konstantynopolskiego* [виділення наше. – *I.T.*]»⁴⁴. До того ж учасники угоди мали залишити православних священників, ігуменів і архимандритів при їхніх давніх данинах на землю та підданих, відібрати яких можна було лише тоді, коли духовні особи не зможуть довести своїх прав відповідними документами⁴⁵.

Незважаючи на ці гарантії, упродовж наступних трьох десятиліть ситуація в Острозі й Острозькій волості все ж почала поступово змінюватися не на користь православних. Усі масштаби і темпи цих перетворень побачити нам не вдасться, але про їх перебіг свідчать: 1) відбір в острозького пречистенського священника с. Попівців (до 1620 р. на користь слуги кн. Януша Острозького)⁴⁶; 2) передача в 1627 році дерманської архимандрії Мелетію Смотрицькому – особі, що симпатизувала унії (а через рік її прийняла)⁴⁷; 3) відбір в острозького п'ятницького священника підданих у с. Людчині (1624 р.; на користь острозького плебана)⁴⁸; 4) передача в 1624 році острозького шпиталю в опіку луцькому унійному єпископу Єремії Почаповському⁴⁹.

Врешті, до кінця 1620-х років одна з церков Острога і 16 парафій в його околицях прийняли унію. Намір унійного митрополита Йосифа Веляміна Рутського, що відвідав місто у 1629 році, добитися поширення «святої єдності» на всю Острожчину⁵⁰ здійснити не вдалося, оскільки один з двох дідичів мастку (неповнолітній католик кн. Владислав-Домінік Заславський) перебував під опікою сенатора-протестанта, який до ініціа-

⁴⁴ IP НБУВ. – Ф. 8, спр. 230, арк. 60.

⁴⁵ Там само. – Арк. 60 зв.

⁴⁶ Описи Острожчини. – С. 308: інвентар Острозької волості 1621 р., складений після смерті кн. Януша Острозького (1620); село Попівці в триманні Дмитра Карловича.

⁴⁷ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії... – С. 206.

⁴⁸ АРК АС. – Rekoris 1031. – S. 215; Хроніка Острозької парафії / Відчитав Тарас Вихованець // Воляння з Волині. – Остріг, 2008. – Ч. 6 (85). – С. 46.

⁴⁹ Мицько І. Фондації Острозької академії // Острозька академія XVI-XVII ст. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Острог, 2011. – С. 448; Довбищенко М. Право патронату та поширення унії... – С. 210-211, 214. На утримання шпиталю князь Василь-Костянтин ще в 1585 р. записав цілу Суразьку волость, яку його онука Анна-Алоїза Ходкевич врешті-решт відписала на бурсу при заснованому нею ж острозькому єзуїтському колегіумі (1640).

⁵⁰ Межі острозької протопопії нам невідомі, проте зрозуміло, що вона мала охоплювати всі міські церкви і храми в межах волості; якщо 17 з них перебували у віданні священників-уніятів, то приблизно стільки ж залишалось православними, див. Тесленко І. Парафіальний поділ та церковне землеволодіння в Острозькій волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) // Наукові записки Острозької Академії: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 205-211.

тиви Рутського поставився без ентузіазму⁵¹. За таких умов, власниця іншої частини міста і волості – вдова великого литовського гетьмана Анна-Алоїза Ходкевич – готова була почекати до настання повноліття Заславського, аби синхронно з ним запровадити унію в усіх своїх добрах. Острозькі священники, а серед них і микільський отець Іван Криловський, з тривогою спостерігали за подіями, що відбувалися навколо. Не знаходячи спільної мови з власниками Острога, за відсутності верховного пастиря (православного митрополита та єпископа) перед ними в перспективі поставав складний вибір – або прийняти унію, або залишити парафію. Як виявилось, ці побоювання були небезпідставними: у 1630 році Владислав-Домінік Заславський видав наказ усім священникам східного обряду визнати владу єпископа Єремії Почаповського⁵². Схоже, розпорядження князя до кінця виконане не було, принаймні більшість острозьких церков і надалі залишалися православними. До травня 1634 року, коли святомикільський настоятель вирішує поїхати до Луцька, доля посилає православним острожанам надію на позитивне вирішення складної ситуації.

Після смерті короля Сигизмунда III Вази (1632) і приходу до влади Владислава IV (1633) Православна Церква повернула свій легальний статус у Речі Посполитій, а шляхта Волинського воєводства обрала луцько-острозьким єпископом Олександра Пузину (1633). Новий владика, що у чернецтві прийняв ім'я Атанасій, свого часу навчався в Замойській академії, був серед волинської шляхти людиною помітною і, що важливо, належав до князівського роду, представники якого здавна прислужували Острозьким і Заславським. Тож Пузину добре знали в Острозі, у тому числі в колі тамтешнього духовенства: ще будучи світською особою, він кілька років (1618-1621) тримав в оренді Суразький маєток, раніше записаний князем Василем-Костянтином на острозький шпиталь⁵³. Орендар повинен був постійно контактувати з «опікунською радою», що діяла при шпиталі, переймалася питаннями його належного забезпечення і в цей час складалася з острозького ректора Сави Флячича і двох місцевих священників: троїцького Никандра та микільського Василя. Останній, як видається, був батьком нашого отця Івана Криловського⁵⁴.

Новий луцько-острозький єпископ мав шанси домовитися про передачу під свою зверхність бодай частини храмів Острожчини, але швидкому вирішенню цього питання перешкоджала відсутність на Волині кня-

---

⁵¹ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії... – С.207.

⁵² Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – Київ, 2008. – С.259.

⁵³ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії... – С.211.

⁵⁴ На це вказує низка фактів: 1) батьком нашого о. Івана Криловського був Василь; 2) микільським священником у 1618 р. був о. Василь; 3) в дільчому акті 1603 р. наведено перелік острозьких підданих «попа Криловського», див.: Архив ЮЗР. – С.676; ІЦДАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 191, арк. 557 зв.; ф. 22, оп. 1, спр. 42, арк. 353 зв.; Описи Острожчини. – С.78, 92.

зя Заславського, що вже давно перебував в освітній подорожі за межами Речі Посполитої, а також конкуренція з боку унійного єпископа Єремії Почапівського, який не мав наміру поступитися своїми позиціями в регіоні.

Подальші кроки А. Пузини були досить радикальними. Хоча його переговори з А.-А. Ходкевич позитивного результату не принесли, владика здійснив невдалу спробу пригорнути під свою зверхність острозьке духовенство без дозволу власників міста, що призвело до відвертого конфлікту⁵⁵. На думку М. Довбищенка, підкріплену переконливими доказами, в основі цього протистояння «була суперечка про розподіл великих грошей»⁵⁶. Для нас, натомість, важливо інше: у своїй протестації, виголошеній у Луцькому гродському суді 18 січня 1634 року, А. Пузина *вперше* відверто заявив про порушення нащадками князя Василя-Костянтина Острозького стародавніх фундушів своїх предків. Сама скарга прямо стосувалася лише «Суразького фундуша», але між рядками читається звинувачення у зневаженні пані Ходкевичевою волі благочестивих прашчурів⁵⁷.

З цією обвинувачувальною заявою владики, власне, і перегукується протестація Івана Васильовича Криловського, виголошена через чотири місяці в тому ж Луцькому гродському суді. У ній, як ми пам'ятаємо, святомикільський священник не наважився назвати ані імена своїх кривдників, ані конкретні збитки, ними завдані, але він і без цього доволі далеко зайшов, заявивши на уряді, що виступає від імені єпископа Атанасія Пузини і «велебное капитулы руское ѿстрозское»⁵⁸. Вже після цих слів з числа пасивних спостерігачів отець Криловський перейшов до категорії активних учасників конфлікту. В даному контексті важливо зрозуміти, що означало пред'явлення ним у Луцьку церковних фундушів, які аж до цього часу «въ пороуху межи книгами старыми и справами розными зоставати мусили»⁵⁹. Що саме хотів довести своїми діями святомикільський священник – можна

⁵⁵ Архив ЮЗР. – С.672-677; Довбищенко М. Право патронату та поширення унії... – С. 210-211.

⁵⁶ Довбищенко М. Право патронату та поширення унії... – С. 211.

⁵⁷ ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 191, арк. 557; Архив ЮЗР. – С. 675-676.

⁵⁸ Постаць Анни-Алоїзи Ходкевич, проти якої була спрямова скарга єпископа, постає в тексті як пряма протилежність її побожних православних прашчурів, які «церкви, школы, шпитале, монастыри ѿундовали и своими ѿлмужнами, ѿко и наданем маестности, ѿпатровали, и вечными ѿундациями такъ, абы пер ѿмнес постеритатес вцале зоставили, ѿстерегши, надавали, ѿко то меновите церковь катедральную ѿстрозскую замковую, церковь в Острогу шпитальную Пренасвѣтшое Троици, церковь Дерманьскую и иншие, которые амплисимис посесиионибус ѿортиѿиковали, ѿко ѿ том веле ѿундушовъ на сеимех, земствах и кгородех розныхъ судовъ презъ кнежат их м[и]л[ость] пиє меморие сознаваные ширеи в собе мают, водлуг которых презъ немало лет и часовъ ѿсобы духовные єпископове, архиманьдритове, игуменове, протопопове и иншие законные мусского и паненъског[о] стану ин пациѿника посесиионе, ѿдаваючи послушенство зверхным своим, в православной вере Церкве всходней маочим, зоставали» (ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 138; Архив ЮЗР. – С.676).

⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 138 зв.

лише здогадуватися. Найвірогідніше, його крок був елементом візитації парафії, до здійснення якої єпископа Пузину не допустила Анна-Алоїза Ходкевич наприкінці 1633 або на початку 1634 року. Своїм вчинком Іван Криловський, всупереч волі «пані гетьманової», визнав владику Атанасія своїм пастирем, а крім того, оприлюднював документи, які давали уявлення про церковні права, що на цей момент, можливо, були порушені номінальними опікунами церкви. Розглядати ж дії священника як підготовку до судового процесу в гродському або будь-якому іншому суді, на нашу думку, не варто, оскільки тогочасні правові реалії не залишали ілюзій щодо наслідків такого змагання. У будь-якому випадку, навіть в разі перемоги, добитися кінцевого позитивного результату було просто неможливо. Для того, аби досягти відновлення справедливості, скривдженій стороні потрібно було шукати інші шляхи, найдієвішим з яких була угода за участі «медіаторів», до якої, схоже, так справа і не дійшла.

Що далі було з Іваном Криловським? На жаль, від травня 1634 року жодних згадок про нього віднайти не вдалося, хоча під час свого нетривалого перебування у гродському суді священник обіцяв повернутися до Луцька. У розлогій «маніфестації» (див. додаток 1) він згадав про існування п'ятого фундуша кн. Василя-Костянтина Острозького, вписаного до ще однієї Євангелії, яку заявник на той час не міг привезти на уряд, але мав намір представити її в суді згодом⁶⁰. Здійснивши перегляд актових книг за наступні роки, можемо стверджувати, що своєї обіцянки отець Криловський чомусь не виконав...

Восени 1636 року всі православні церкви міста над Вілією стали унійними⁶¹. Більшість священників, прийнявши унію, отримали свої парафії, проте троє настоятелів, імена яких перераховує автор «Острозького літописця», на такий кардинальний крок не наважилися і змушені були залишити місто. Івана Васильовича Криловського серед них не було: ще до 1636 року він міг померти або виїхати з Острога. Врешті, не виключено, що як унійний священник, він і надалі служив у замковій церкві св. Миколая.

---

⁶⁰ Там само. – Арк. 138 зв.-139.

⁶¹ Бевзо А. Львівський літопис і острозький літописець. – Київ, 1970. – С.139.

Додатки

№ 1⁶²

Маниѡєстация презвитера церкви замку ѡстрозског[о] в певнои справе.

Року тисеча шестсот тридцат четвертого м[є]с[є]ца маа тринадцатог[о] дня.

До уряду и актъ кгродских луцких до мене, Иѡана Выговьского, намєстника подстароства луцкого⁶³, пришедши и персоналитер^{63а} становьши, велебныи в Богу ѡтец Иѡан Криловьскии, презбитер церькве святог[о] Миколаа замковое ѡстрозское, ѡсне велебног[о] в Пану Христусе⁶⁴ ег[о] м[и]л[ости] ѡтца Атаназиуша зъ Козелска Пузыны, луцког[о] и ѡстрозского епископа, архимандриты жидичинског[о], такъже велебное капитулы руское ѡстрозское и своим именем ѡповедал то урядови нинєишему и до ведомости доносил, иж под час замешана и розрозненя в релии кгрецкои лет прошлых по зостю святое памети ѡсне ѡсвецонных кнежат их м[и]л[ости] ѡстрозскихъ⁶⁵, ѡд которых ѡундацие и наданя церькве ѡстрозьские взяли и ѡборону свою мевали, не маючи и пастера те жь церькве и служачие в нихь своего власног[о], || [арк. 138зв.] котори бы цалости их постерегати и въ ѡныхъ ѡпоновати могль, зачим кривьды и детримента⁶⁶ добр церковьных, ѡд розных ѡсобъ заходачие, и при том розные а потребные поменєных кнежат их м[и]л[ости] ѡстрозских скрипта^{66а} за неведомостю в милченю и въ пороху межи книгами старыми и справами розными зоставати мусили, ажъ тепер, за наступєнем пана дедичног[о] и пастера власног[о] поменєног[о] ѡсне велебног[о] ег[о]

⁶² Тексти документів подано зі збереженням орфографії першої половини XVII ст. (з відтворенням усіх літер, відсутніх в українському правописі (окрім «Ѣ»): «Ѡ», «Ѣ», «Ѥ», «Ѧ», «Ѩ», «Ѧ»), але з врахуванням сучасних правил пунктуації. За сенсом тексти поділені на речення і абзаци. Курсивом виділено виносні літери, в квадратних дужках – реконструкція скорочених і помилково пропущених слів. Знак оклику в квадратних дужках вказує на описку в тексті. Кінець аркуша позначений двома прямими рисками, після чого в квадратних дужках наводяться номери аркушів. У публікації подано автентичні заголовки справ з луцької гродської книги; заголовки фундушів наведено в основному тексті нашої статті.

⁶³ Іван Виговський – луцький гродський (1627-1640) і земський (1638-1639) підписок; намісник луцького підстарости князя Павла Друцького-Любецького, традиційно ототожнюється з майбутнім гетьманом Війська Запорозького, див. *Яковенко Н.* Україна аристократична. Генеалогічні новели // На переломі. Історія України в прозових творах та документах. – Київ, 1994. – С.319; *Її ж.* Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного Поділля (Остання третина XVI – середина XVII століть) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Львів, 2004. – Т.1. – С.351.

^{63а} *Personaliter* (лат.) – «особисто».

⁶⁴ Слово написане поверху «Богу» іншим чорнилом.

⁶⁵ Останніми представники роду Острозьких «по мечу» були князі Адам-Костянтин (†1618) і Януш-Павло (†1619) Олександровичі та їх дядько краківський каштелян Януш Костянтинович († 1620).

⁶⁶ Детримента (від лат. *detrimentum*: «шкода») – «шкоди».

^{66а} *Скрипта* (від лат. *scriptio*: «документ») – «документи».

м[и]л[ости] отца епископа, данины и листы, которыес [!] в помененои церкви сватог[о] Микола межи розными старыми справами, в заверушенно будучие, под тот час зналести могли, меновите: на Евангелии старои рукою власною данина кгрунту названого Чепеле⁶⁷ церкви вспомненои сватог[о] Микола од кнежати Данила Острозског[о] написана⁶⁸; другии лист од кнеж[ати] пана воєводи киевського⁶⁹ до подданных grimayckихъ, абы жадное препедици⁷⁰ в тых же кгрунтахъ Чепелях⁷¹ свесченникови тоє ж церкви не чинили⁷²; третии лист того ж кнеж[ати], абы податковъ жадныхъ зъ подданных, в Острогу будучихъ, тои же церкви прислушающих, ни на кого, опроч свесченника того жъ, не выбирано⁷³; четвертыи лист того ж кнеж[ати] месчаном острозскимъ зарваньцом на волное сыщенье канону до тоє ж церкви⁷⁴; и знову патыи листъ, такъже в другои Евангелии вписаныи, од того ж кнежати церкви тои же и свесченникови єє на подданныхъ дванадцати, на передместю || [арк. 139] острозском будучие, и на певные сеножати, и податки, роботы тых подданных даные и служачие, которое то другое овое Евангелии, ачь на тот час ад презенсь⁷⁵ тут не маєт, одакь оверовалсе водлуг того ж оповедана зъ оноє тот лист кнеж[ати] до актъ инкгроссовати⁷⁶. Тые теды такие данины и листы, иж ведлуг часу, въ коньституции описаног[о], пер оבלатам⁷⁷ до актъ не сун, поданыє, помененыи светчачии, стерегучи права и цалости Церкви Божое, абы то намнеи не шкодило, при поданю оных тепер до актъ тутешних итерум атькве итерумъ⁷⁸ светчит и протестует се, просечи, абы таа протестация была принята и до книг записана, што отрималъ.

Джерело: ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 138-139.

Документ публікується вперше.

№ 2

Облата данины кгрунтовъ од кнежат их м[и]л[ости] Данила и Василисы Острозских церкви сватог[о] отца Николы замковой⁷⁹.

⁶⁷ Перша літера правлена з «ш»; підписок, який копіював фундуш, очевидно, початково сплутав назву церковного ґрунту з селом Шепель неподалік від Луцька.

⁶⁸ Див. додаток 2.

⁶⁹ Маєтсья на увазі кн. Василь-Костянтин Острозький, київський воєвода у 1559-1608 роках.

⁷⁰ *Praepeditio* (лат.) – «перешкода».

⁷¹ Перша літера правлена з «ш». Див. примітку № 67.

⁷² Див. додаток 3.

⁷³ Див. додаток 4.

⁷⁴ Див. додаток 5.

⁷⁵ *Ad praesens* (лат.) – «на даний момент»; очевидно, описка.

⁷⁶ *Инкгроссовати* (від лат. *ingrosso*: «здійснити впис до книг») – «вписати».

⁷⁷ *Per oblatam* (лат.) – «для дослівного вписання».

⁷⁸ *Iterum atque iterum* (лат.) – «ще й ще раз».

⁷⁹ В усіх публікаціях документа цього заголовка немає.

Року тисеча шестсот тридцет четвертог[о] м[є]с[є]ца маа тринадцатог[о] дня⁸⁰.

На вряде кгородском, в замку его кор[олевское] м[и]л[ости] луцком, передо мною, Иоаном Выговским, наместником подстароства луцког[о], ставши⁸¹ очевисто || [арк. 136 зв.]⁸² в Бозе⁸² велебныи отець Иоанъ Василевич Крыловскии, презвитер церькви святог[о] отца Николы замковое острозкое, для вписана до книг кгородских луцкихъ при протестацыи для невчасного подана sprawy нижеи менованое⁸³, до акты тутошних занесенои⁸⁴, покладал Евангелию, в которои на концу в оцеклеваню данина певных кгруньтовъ, названых Чепели⁸⁵, од зошлых святобливное⁸⁶ памяти тасне освещенных кнежать Данила⁸⁷ и Василисы Острозких малжонковъ⁸⁸ церкви святог[о] Николы острозког[о] и свашчеником, при неи застаючим, ест записана,⁸⁹ котораа шыреи в собе мает, и, подавши то пер обьлатам⁹⁰, просил, абы принято и до книг записано было, што та, вряд, примуючи, читалем, и так се в собе мает⁸⁹:

Се та⁹¹, княз Данилеи⁹², и з кнегиню своєю⁹³ Василисою, и з детми нашыми.

⁹⁴Придали есмо⁹⁴ землю на има Чепель⁹⁵ уездом и в обрубе ку святому Николе⁹⁶ у Острозь⁹⁶ в парканехъ⁹⁷,⁹⁸ со всъмъ тымъ⁹⁸, какъ са⁹⁹ таа земля в собе мает, вѣчно и непорушно. Не маем са¹⁰⁰ въ тую землю вступати, ни дѣти, и¹⁰¹ ни потомки наши. Мают тую землю тои церквы попы держати¹⁰² и

⁸⁰ В публікації Якіма Перлштейна дату наведено арабськими цифрами. Далі наводимо основні різночитання текстів з луцької городської книги (ЦДІАК України) та публікацій Я. Перлштейна, В. Руліковського і З. Люби-Радзимінського та С. Кардашевича (останній передруковує документи за виданнями своїх попередників).

⁸¹ Перлштейн: стали. Кардашевич: stali.

⁸² Перлштейн: в Божє. Кардашевич: w Bozie.

⁸³ Перлштейн: поименованное. Кардашевич: poimienowannoje.

⁸⁴ Перлштейн: записаль и. Кардашевич: zapisal i.

⁸⁵ Перлштейн: Чепель. Кардашевич: Czepel.

⁸⁶ Перлштейн: святобливыхъ. Кардашевич: światobliwych.

⁸⁷ Перлштейн: Данишла. Кардашевич: Daniila.

⁸⁸ Перлштейн: малжунковъ. Кардашевич: małżunkow.

⁸⁹ Перлштейн: (фрагмент пропущений).

⁹⁰ Per oblatam (лат.) – «для дослівного вписання».

⁹¹ Перлштейн: язъ. Руліковський/Радзимінський: jaz. Кардашевич: jaź.

⁹² Перлштейн: Данишла. Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: Danilo.

⁹³ Перлштейн: (слово пропущене).

⁹⁴ Перлштейн: Придалисьмы.

⁹⁵ Перлштейн: Чепель. Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: Czepel.

⁹⁶ Перлштейн: Острозскому.

⁹⁷ Перлштейн: въ парканѣжъ. Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: w parkanież.

⁹⁸ Перлштейн: (фрагмент пропущений).

⁹⁹ Перлштейн, Кардашевич: (слово пропущене).

¹⁰⁰ Перлштейн (після цього слова): мы. Руліковський/Радзимінський, Кардашевич (після цього слова): му.

¹⁰¹ Перлштейн, Руліковський/Радзимінський: (сполучник пропущений).

з неї мають¹⁰² собѣ всѣакии¹⁰³ пожитокъ мѣти, а за нас Бога М[и]л[о]стивоꝝ[о] просити и роды наши поминати. А если бы хто мѣл¹⁰⁴ той земли кривду чинити, ¹⁰⁵мы маемъ¹⁰⁵ и¹⁰⁶ потомки наши ¹⁰⁷од того¹⁰⁷ боронити. А хто¹⁰⁸ бы мѣлъ¹⁰⁹ тежъ тую¹¹⁰ землю од Божое Церкви отымовати, тот мает перед М[и]л[о]стивымъ Богом на Страшном судѣ з нами ся розсудити.

¹¹¹Што, на врад принявши, до книг записати казал, и есть записано¹¹¹.

Джерело: ЦДАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 136-136 зв.

Публікації: *Перлштейн И.* Описание города Острога. – С.139-140; *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – S. 15 (Примітка в публікації: księga grodzka łucka zapisowa, 1634 r. 13 maja, nr 73); *Власьев Г.* Князья Острожские и Друцкие. – С.30; *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S. 143-144 (Примітка в публікації: księga grodzka łucka zapisowa, 1634 roku 13 maja, nr 73).

№ 3

Облата листу кнежати его м[и]л[ости] Острозкоꝝ[о], воєводи киевскоꝝ[о], до бояр грывацких в справе тоє ж церкви писаноꝝ[о]¹¹².

¹¹³Року тисеча шестсот тридцат четвертоꝝ[о] м[е]с[е]ца мая тринадцатоꝝ[о] дня.

На вrade кгородском, в замку его кор[олевское] м[и]л[ости] луцком, передо мною, Иваном Выговским, наместником подстароства луцкоꝝ[о], ставши очевисто в Бозе велебнии отецъ Иванъ Василевич Крыловский, для вписаня до книг нинешних кгородских луцких подал пер облатам¹¹⁴ листъ отвористый од насне освещеноꝝ[о] годное памяти кнежати его м[и]л[ости] Конъстанътина Конъстантиновича Острозкоꝝ[о], воєводи киевскоꝝ[о], etc., etc., с печатю и с подписом руки кнежати его м[и]л[ости], до бояр грывацких в справе велебноꝝ[о] в Бозе отца Дамиана, презвите-

¹⁰² Перлштейна: и мають.

¹⁰³ Руліковський/Радзівінський, Кардашевич: diejati.

¹⁰⁴ Перлштейн: мяль.

¹⁰⁵ Перлштейн: маемъ мы.

¹⁰⁶ В луцькій гродській книзі з ЦДАК України далі помилково написано «на»; слово взяте в дужки на позначення описки.

¹⁰⁷ Перлштейн: (фрагмент пропущений). Руліковський/Радзівінський, Кардашевич: тоho.

¹⁰⁸ Перлштейн: если.

¹⁰⁹ Перлштейн: мяль. Руліковський/Радзівінський, Кардашевич: chtiel.

¹¹⁰ Кардашевич: тоji.

¹¹¹ В усіх публікаціях документа цього фрагменту немає.

¹¹² Цей заголовок відрізняється від поданого в публікації Я. Перлштейна і повтореного у С. Кардашевича: «Отвористый листъ князя Константина Константиновича до бояръ грывацкихъ, в справѣсь велебнымъ въ Боже отцемъ Даниломъ, пресбитеромъ никольскимъ острозскимъ» (Перлштейн); «Otworystyj list kniazia Konstantina Konstantinowicza do bojar hremiackich w sprawie z welebnym w Boze otcem Daniilom, prezbitерom nikolskim ostrozskim» (Кардашевич).

¹¹³ В усіх публікаціях документа цього фрагменту немає.

¹¹⁴ Per oblatam (лат.) – «для дослівного вписання».

ра николског[о] ѡстрозког[о], писаныи, тако тот лист шыреи в собе маєт, простачи, абы принят и до книг уписанъ был, которого я, врад, примуючи, читалємъ, и так се в собе маєтъ⁻¹¹³.

Костєньтинъ кнежа Ѡстрозкоє, воєвода киевскии, etc.

Богаром нашим грѣмачисским [!]¹¹⁵ Симону¹¹⁶, Клименьтию, Семену Грыбомъ¹¹⁷.

Ускаржал се перед нами на вас презвитер нашъ ѡстрозкии ѡтец¹¹⁸-Демѣанъ николинскии⁻¹¹⁸, ¹¹⁹-иж деи⁻¹¹⁹ вы¹²⁰, на кгрунтъ церковныи квал-том наєжджаючи, ¹²¹-орете и сѣте⁻¹²¹, не доложивши се, ¹²²-ани уєднавши⁻¹²² его. Прото конєчне¹²³ росказуємо вам, абыс єг[о]¹²⁴ за тои нагаздъ поєднали, а болшеи южъ ѡд тог[о] [часу]¹²⁵ ¹²⁶-абысте се того⁻¹²⁶ не важили под ¹²⁷-за-рукою на нас⁻¹²⁷ двадцати копъ ¹²⁸-литовских грошеи⁻¹²⁸ без ѡдпусту, ѡ што повторє и потрєте конєчне росказуючы¹²⁹ вам, абысте са юж тог[о]¹³⁰ другии раз не важили¹³¹, але¹³² и ѡвшєм, || [арк. 137 зв.] аж¹³³ ¹³⁴-єг[о] уєднавши, тожъ допуро⁻¹³⁴ ѡратъ и сѣят, чога¹³⁵ иначеи абысте не чинили.

Писанъ ¹³⁶-ув Ѡстрозѣ⁻¹³⁶, року девєдєсѣт сємог[о] м[є]с[є]ца¹³⁷ июла дєсѣтог[о] дна¹³⁸.

¹¹⁵ Перлштейн: *гремяцимъ*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *hrymiackim*.

¹¹⁶ Перлштейн: *Семену*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *Semenu*.

¹¹⁷ Перлштейн: *Грибу*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *Hrybu*.

¹¹⁸ Перлштейн: *Даниль никольский*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *Danilo nikolskij*.

¹¹⁹ Перлштейн: *жебы*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *iž*.

¹²⁰ Перлштейн: (слово пропущене).

¹²¹ Перлштейн: *орати и сѣяти*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *orali i siejali*.

¹²² Перлштейн: *и не уєднєвши*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *i ne ujednawszi*.

¹²³ Перлштейн: *и мы*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *i my*.

¹²⁴ Перлштейн, Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹²⁵ Слова немає ані в луцькій гродській книзі з ЦДАК України, ані в публікаціях, але за змістом воно мало б тут стояти.

¹²⁶ Перлштейн: *абысть*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *abyšte*.

¹²⁷ Перлштейн: *закупою намъ*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *zarukoju nam*.

¹²⁸ Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *hroszi litewskich*.

¹²⁹ Перлштейн: *росказуємъ*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *rozkazujem*.

¹³⁰ Перлштейн: *мое*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *toje*.

¹³¹ Кардашевич: *wažiti*.

¹³² Перлштейн, Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *a*.

¹³³ Перлштейн, Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹³⁴ Перлштейн: *єй вєднали, то южъ доперо*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *jeho ujednawszy, to już dopiero*.

¹³⁵ Перлштейн, Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹³⁶ Перлштейн: *въ Острогу*. Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *w Ostrogu*.

¹³⁷ Перлштейн: (слово пропущене). Руліковський/Радзими́нський, Кардашевич: *Мса*.

¹³⁸ Перлштейн: (слово пропущене). В усіх публікаціях дату наведено арабськими цифрами.

¹³⁹У тог[о] листу печать притиснена на кнежати его м[и]л[ости] и подпис руки тыми словами:

Власною рукою.

Которыи то лист за поданьем менованое особы а за принятьем урядовым увес слово в слово до книг кгородских луцкихх есть уписань¹³⁹.

Джерело: ЦДАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 137-137 зв.

Публікації: *Перлштейн И.* Описание города Острога. – С.140; *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – S.15-16 (Примітка в публікації: księga grodzka łucka zapisowa, 1634 r. 13 maja); *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S.145-146 (Примітка в публікації: księga grodzka łucka zapisana, 1634 r. 13 maja).

№ 4

Облата листу кнежати его м[и]л[ости] пана воеводы киевського в певнои справе писаного¹⁴⁰.

¹⁴¹Року тисеча шестсот тридцат четвертого м[е]с[е]ца маа тринадцатог[о] дня.

На вриде кгородском, в замьку его кор[олевское] м[и]л[ости] луцкомь, передо мною, Иоаном Выговьским, наместником подстароства луцког[о], ставьши очевисто в Бозе велебныи отец Иоань Криловьский, презвитер острозки [!], ку записаню до книг кгородских луцкихх подал пер облатамь¹⁴² листь од ясне освещеног[о] зошлог[о] кнежати его м[и]л[ости] Костаньтина Костаньтиновича Острозког[о], воеводы киевског[о], до особь певныхх, подачки в месте Острогу выбираючихх, абы од подданных церкви святог[о] Николы острозское подачокь жадныхх не вытечали [!]¹⁴³ писаныи, с печатю и с подписом руки кнежати его м[и]л[ости], просечи, абы принят и до книг уписань был, которог[о] я, вриад, примуючи, читалем, и такь се в себе маем¹⁴¹:

Костеньтинь¹⁴⁴ кнежа Острозское, воевода киевський, etc.

¹³⁹ **Перлштейн:** (фрагмент пропущений). **Руліковський/Радзівінський, Кардашевич:** *Wlasnoju rukoju*.

¹⁴⁰ Цей заголовок відрізняється від поданого в публікації Я. Перлштейна і повтореного у С. Кардашевича: «Листь отъ ясноосвѣщеного годное памяти княжати его милости Костянтина Костянтиновича Острозского, воеводы, до осубь певныхх, подачки въ мѣстѣ Острогу выбираючихх соби отъ подданныхх церкви св. Николы острогской, подачекъ жадныхх не вытягати и проч.» (**Перлштейн**); «List od jasne oswieconoho hodnoje pamiaty kniazati jeho milosti Kostiantina Kostiantinowicza Ostrozskaho, wojewody, do osub pewnych, podaczki w miescie Ostrohu wybierajuszczych, sobi ot poddanych cerkwi sw. Nikoły ostrohskoj podaczek żadnych ne wytiahali i procz» (**Кардашевич**).

¹⁴¹ В усіх публікаціях документа цього фрагменту немає.

¹⁴² Per oblatam (лат.) – «для дослівного вписання».

¹⁴³ Описка в луцькій гродській книзі з ЦДАК України; мало б бути: *вытегали*.

¹⁴⁴ **Руліковський/Радзівінський, Кардашевич** (перед іменем): *Jaz*.

Бирчєму¹⁴⁵ платовъ ¹⁴⁶имєна нашоз[о] Ѡстрозског[о]¹⁴⁶ Василю Боровицкому и напотом¹⁴⁷ будучим бирчимъ нашим Ѡстрозским.

Жаловал¹⁴⁸ намъ свешъченикъ николский ѡтець Сава, ижъ деи¹⁴⁹ вы с тыхъ людей его, которые до тоє церкви свѣтос[о] Николы [ѡдъ]¹⁵⁰ славьное памѣти ¹⁵¹продковъ нашихъ сѹтъ придани, платы на насъ вытегаєтє¹⁵¹ и тепер, деи¹⁵², ¹⁵³пограбили естє¹⁵³ ихъ¹⁵⁴ заплаты¹⁵⁵, которыхъ они ¹⁵⁶намъ давати не повинъни¹⁵⁶, ¹⁵⁷ѡкромъ свешъченнику свѣтос[о] Николы¹⁵⁷. Прото роськазуємо¹⁵⁸, абыс тои¹⁵⁹ грабежъ ¹⁶⁰имъ вернул¹⁶⁰ и ¹⁶¹черезъ тоє¹⁶¹, тако ты самъ, такъ¹⁶² и напотомъ будучие бирчие наши, ¹⁶³жадныхъ платовъ або подачок¹⁶³ такихъ¹⁶⁴ ¹⁶⁵з нихъ на насъ¹⁶⁵ не вытегали, и во всемъ ¹⁶⁶къ нимъ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ведле надана продковъ¹⁶⁷ нашихъ и ¹⁶⁸водлугъ листовъ || [арк. 138 зв.] нашихъ¹⁶⁸, спокоине ¹⁶⁹заховали и инакъ¹⁶⁹ того чинити¹⁷⁰ ¹⁷¹не домышляли се¹⁷¹, конєчьне, ¹⁷²бо мы не толко¹⁷² в чомъ прєѡбижати¹⁷³ ¹⁷⁴церковьные

¹⁴⁵ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич (перед цим словом): *Oznajmuju sim listom.*

¹⁴⁶ Руліковський/Радзимінський: *naszoho imienia.* Кардашевич: *naszoho imenia.*

¹⁴⁷ Кардашевич: *na to potom.*

¹⁴⁸ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *żalowała.*

¹⁴⁹ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹⁵⁰ Слова немає ані в луцькій гродській книзі з ЦДІАК України, ані в публікаціях, але за змістом воно мало б тут стояти.

¹⁵¹ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *predkami naszymi pridani, poplatki dla nas wybirajete.*

¹⁵² Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹⁵³ Перлштейн: *пограбили ихъ.* Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *zahrabilište.*

¹⁵⁴ Далі в Перлштейна слово, якого немає в луцькій гродській книзі з ЦДІАК України: *отъ.*

¹⁵⁵ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *za tii platy.*

¹⁵⁶ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *ne powinni nam dawati.*

¹⁵⁷ Перлштейн: (фрагмент пропущений). Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *okrom swiaszczenniku u Swiatoho Nikoly.*

¹⁵⁸ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *prikazujemo.*

¹⁵⁹ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *tuju.*

¹⁶⁰ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *wozwratil jesi.*

¹⁶¹ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: (фрагмент пропущений).

¹⁶² Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹⁶³ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *njakich plat libo podaczki.*

¹⁶⁴ Перлштейн: *нашихъ.* Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: (слово пропущене).

¹⁶⁵ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *wid nich dla nas.*

¹⁶⁶ Перлштейн: *и намъ.* Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: (фрагмент пропущений)

¹⁶⁷ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *po hramotam predkiw.*

¹⁶⁸ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *po listam naszym.*

¹⁶⁹ Перлштейн: *заживали и никакъ.* Руліковський/Радзимінський: *ich ostawiali i inacze.*

Кардашевич: *ich ostawiali a inacze.*

¹⁷⁰ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *robiti.*

¹⁷¹ Перлштейн: *не домышляли.* Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *nie dopuskałisia.*

¹⁷² Руліковський/Радзимінський: *ibo my ne tilky.* Кардашевич: *ibo ne tilky.*

¹⁷³ Кардашевич: *priubożati.*

надана¹⁷⁴, але¹⁷⁵ єще примножати винни¹⁷⁶ єсмы.

Писань ¹⁷⁷в Острогу¹⁷⁷ ¹⁷⁸м[є]с[є]ца априла семнадцатого[о] дня року¹⁷⁹ тисеча пятсот девятдесят второго[о]¹⁷⁸.

¹⁸⁰У тог[о] листу печат притиснена, а подпис руки кнежати єго м[и]-л[ости] тыми словы:

Власною рукою.

Которы же то листь кнежати єго м[и]л[ости] за поданьемъ и прозбою менованое особы а за принатем урядовым увес слово в слово до книгъ кгородскихъ луцькихъ єст уписань¹⁸⁰.

Джерело: ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 138-138 зв.

Публікації: *Перлштейн И.* Описание города Острога. – С.140; *Rulikowski W., Radziwiński Z. L.* Kniaziowie i szlachta... – S.15 (Примітка в публікації: transumpt z akt grodzkich łuckich, wniesiony do ksiąg magdeburskich ostrogskich 17 grudnia 1692 r. karta 869, zkađ dosłownie odpisany i nam udzielony przez konserwatora archiwum ksiąg Sanguszków i gorliwego miłośnika dziejów krajowych Lwa Bożawola-Romanowskiego); *Kardaszewicz S.* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – S.144-145 (Примітка в публікації: transumpt z akt grodzkich łuckich, wniesiony do ksiąg magdeburskich ostrogskich 17 grudnia 1692 roku, karta 869).

№ 5

Облата листу от того ж в справе певнои писаного.

Року тисеча шестсот тридцат четвертого м[є]с[є]ца мая тринадцатого[о] дня.

На вряде кгородском, в замьку єго кор[олевское] м[и]л[ости] луцком, передо мною, Иѡаном Выговьским, наместником подстаростьва луцкого, ставьши очевисто в Бозе велебныи отец Иѡань Василевичь Криловьский, презвитер святого[о] отца Николы церкви ѡстрозское, для вписана до книг кгородских луцьких подал пер облатам¹⁸¹ листь ѡд годное памяти зошлог[о] часне ѡсвещеног[о] кнежати єго м[и]л[ости] Коньстаньтина Констаньтиновича ѡстрозского[о], воеводы киевьского[о], с печатю и с подписом руки єго м[и]л[ости] в справе поменное церкви николское ѡстрозкое, ниже [!] в том листе вписаном меновите

¹⁷⁴ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *cerkow*. Далі в Перлштейна слово, якого немає в луцькій гродській книзі з ЦДІАК України: *смѣль*.

¹⁷⁵ Перлштейн: *но*. Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *но*.

¹⁷⁶ Перлштейн: *повини*. Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *powinni*.

¹⁷⁷ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *u Ostrozi*.

¹⁷⁸ Руліковський/Радзимінський, Кардашевич: *lieta tysiacza piate desiat wtoro ho Apriela miesiaca semnadcatoho dnia, z prilozeniem kniazeskoj peczati*. В публікації Перлштейна дату наведено арабськими цифрами.

¹⁷⁹ Перлштейн: (слово пропущене).

¹⁸⁰ В усіх публікаціях документа цього фрагменту немає.

¹⁸¹ *Per oblatam* (лат.) – «для дослівного вписання».

выражонои, даныи, тако тот листь ширси в собе мает, просечи, абы принат и до книгъ уписанъ был, которог[о] я, вриад, приимуючи, читалем, и такъ се в собе маеть:

Костеньтин кнежа Острозкое, воевода киевськии, etc.

Старосте, воиту, ареньдаром и таким колвекъ урядникомъ, в замку и в месте нашом Острозком тепер и напотомъ будучимъ.

Озаимуемо, ижъ подданые наши месчане острозкие зарваньцы, стративъши листь першии || [арк. 139] перьшии [!] в припадку такъ рокъ огневым, которыи листь мели на канонъ до святог[о] Николы, просили нас, абыхмы им то повторым теперешъним листомъ одновили ку твердили [!]¹⁸². Теды, слышность прозбы ихъ бачачи, позвалами им тог[о] и вам розказуемо, абысте не боронили и жадное повинности од нихъ не вытегали, кгда раз толко в року кажды[мъ] на празникъ святог[о] Николы вернег[о] [!]¹⁸³ тотъ канонъ звиклыи сытити будутъ, од которог[о] увес воскъ до церкви, в замокъ, святог[о] Николы оддавати мают.

Писанъ в Острогу, року шестдесат сегог[о] м[е]с[е]ца априла двадцат осмог[о] дня.

А паракграфъ приписаныи на сподѣ тыми словы:

Под зарукою копъ десети на замокъ нашъ, без одпусту.

У тог[о] листу печат притисненаа и подпис руки кнежати его м[и]л[ости] в тые слова:

Власною рукою.

Которыи то листь за поданъем и прозбою менованое особы а за принатемъ урядовымъ увес слово в слово до книгъ кгородскихъ луцкихъ ест уписанъ.

Джерело: ЦДАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 192, арк. 138 зв.-139.
Документ публікується вперше.

¹⁸² Описка; мало би бути: *и утвердили*.

¹⁸³ Очевидно, описка; мало би бути: *веснег[о]*.